

Joanna Bator (ur. w 1968 w Wałbrzychu) - polska pisarka, publicystka, nauczycielka akademicka. Autorka prac naukowych, esejów, powieści i opowiadań. Publikowała w "Gazecie Wyborczej", "Twórczości", "Czasie Kultury", "Tygodniku Powszechnym", "Kulturze" i "Społeczeństwie". W magazynach "National Geographic" i "Voyage" pisze o swoich podróżach. Za książkę "Japoński wachlarz" (2004), która jest zbiorem zapisków z kilkuletniego pobytu autorki w Japonii, otrzymała nagrodę im. Beaty Pawlak, przyznaną najlepszej antropologicznej pozycji roku oraz poznańską Nagrodę Wydawców. Joanna Bator wyklada w Polsko-Japońskiej Wyższej Szkole Techniki Komputerowych w Warszawie na Wydziale Kultury Japonii.

Piaskowa Góra

Bycie pisarzem to bycie dalej i głębiej. O tym jak na książkę patrzy autor i czytelnik w wywiadzie z Joanną Bator, autorką „Piaskowej Góry”, powieści, której nadano etykietę dobrej literatury dla wymagających.

Katarzyna Bocheńska: „Piaskowa Góra” została wydana 4 lutego tego roku. I momentalnie recenzenci zaczęli o niej pisać. Pojawiło się wiele ocen, z którą z nich Pani się najbardziej nie zgadza?

Joanna Bator: Nie czytam wszystkiego, co piszą, chyba że ktoś mi podsunie pod nos. Pisarze mają różne strategie. Znam jednego na przykład, co listy polemiczne pisał w proteście, gdy dostał złą recenzję i rozdawał je potem każdemu, kto chciał brać. Ja jakoś umiem się odciąć, oczywiście nie do końca, ale jednak i dzięki temu mogę dalej pracować, bo ani nie popadnę w rozpacz, ani w zbytnią pewność siebie (uśmiech). Jest jednak kilka osób, na których opinii mi zależy szczególnie i jedna już napisała – bardzo dobrze na szczęście. Z czym się nie zgadzam? Czytałam jedną recenzję, czy właściwie notkę, z której wynikało, że recenzentka nie czytała książki zbyt dokładnie, albo w ogóle, bo napisała, że Babel to dzielnica, a to przecież dom i nie Babla, tylko Babela się odmienia. No więc jestem przeciw pisaniu recenzji bez dokładnej lektury książki. I drugą notkę, w dodatku kulturalnym do warszawskiego Dziennika, gdzie pani zarzuciła mi stereotypowość, co uważam za zupełnie niezrozumienie ducha tekstu, który kapie od ironii i pełen jest znaków do czytelnika, któremu narratorka podpowiada „nie daj się nabrać”. Moi bohaterowie są drobni i zwykli, to na pozór przeciętni ludzie – to coś innego niż stereotypowość. Bohater stereotypowy jest pusty, jest wydmuszką – to na przykład heroina z Harlequina. Ja chciałam pokazać, jakie opowieści, jakie genealogie niezwykle mogą kryć się pod spodem zwykłości, gdy zaczniemy tych bohaterów i ich opowieści, tożsamości otwierać jak rosyjskie matrioszki. Przecież w „Piaskowej” nikt nie jest tym, kim się wydaje innym i sobie, że jest. Na przykład Stefan Chmura, nadgórnik z jego zatartą historią, dwoma ojcami, podmienionym nazwiskiem i datą urodzenia. Czy stereotypowy mężczyzna marzy erotycznie o Edwardzie Gierku? Jadzia Chmura – to, co konstytuuje jej tożsamość to nie tylko brzydka fryzura i koślawa mowa. Ona też jest kimś innym niż się sobie wydaje. Jadzia ma obsesję czystości, jej fantazmatycznym obiektem jest papież, w którym tak, jak Stefan w Gierku znajduje dziwną zastępczą figurę ojcowską. Aby poznać źródła jej szaleństwa trzeba zejść pod spód tego, co widać na tzw. pierwszy rzut oka.

Pomiędzy zwykłymi i drobnymi bohaterami są postaci, które nazwałabym łącznikami, Grażynka Rozpuch, ciocia Basieńka – one nie są z tego świata. Grażynka zresztą sama sobie kpi z tych, którzy chcieliby ją ująć stereotypowo i pod napisem „kurwa” namazanym na jej drzwiach dodaje własnoręcznie „ale o złotym sercu”.

Kiedy czytałam się pani książkę, nie mogłam pozbyć się podziwu dla języka narracji. Z prymitywnego sposobu wypowiedzi bohaterów przechodzi Pani do bogatych środków językowych narratora. Jak osiąga się taki efekt. Czy jest on wynikiem żmudnej pracy na językiem powieści?

Myślę, że jestem dobrą podsłuchiowniczką języków. Na pewno ma w tym udział antropologiczny warsztat – to, że znam różne metody badania ludzkiej, kulturowej rzeczywistości.

I tyle na razie wiem na pewno o teorii swojego pisania, o tym co i dlaczego potrafię. Gdy pisałam *Piaskową*, starałam się unikać metarefleksji, nie myśleć, skąd i dlaczego to pisze mi się aż tak gładko, z taką pewnością tego, co i jak chcę zrobić. Oczywiście świadomym zabiegiem było na przykład pisanie jednym ciągiem, bez wyróżniania mowy zależnej tak, że język bohaterów wyrasta nagle z zupełnie innego języka narratorki. Bałam się przeintelektualizować ten proces, przekombinować – pisałam i myślała, rany nareszcie, to jest to. Jednak samo się nie pisze. „Same to rosną wąsy i brodawki”, jak mówi w dyskusji o literaturze David Martin, bohater Gry Anioła. Na dziś wiem tylko, że ze wszystkich moich doświadczeń intelektualnych i emocjonalnych narodził mi się bardzo poręczny język, który z całą świadomością akceptuję jako własny i który czuję.

Foto: K. Łukasiewicz

Z całą pewnością nie jest to czytno do pociągu lub metra. Zasluguje na coś więcej, dużo więcej. Do jakiego czytelnika chciałaby pani dotrzeć?

Ja bym bardzo chciała, żeby *Piaskową Górę* czytano w pociągu i metrze! Haruki Murakami powiedział kiedyś, że gdy zobaczył swoją powieść w pociągu, zrozumiał, że został pisarzem. Przed złożeniem tej książki przetestowałam ją na paru różnych czytelnikach, tych wykwalifikowanych, którzy od razu wiedzieli intertekstualne gry i zabawy i tych, którzy nie zajmują się filozofią ani literaturą zawodowo, ale po prostu czytają książki i cenią ich zdanie. Nabrałam wówczas nadziei, że podwójne kodowanie *Piaskowej* jakoś mi się udało i może być ta książka czytana po pierwsze jako opowieść, smutna choć nie pozbawiona chyba nadziei saga rodzinna z Polską w tle i - po drugie - jako ukryty tekst, gdzie buduję strukturę odniesień i aluzji do wielu tekstów kultury i gdzie nic, ani imiona bohaterów, ani data wypadku

Dominiki i spalenia domu Zofii też nie są przypadkowe. Odbiór to tajemnicza sprawa - dla mojego taty *Piaskowa* to przede wszystkim książka o wałbrzyskim górnictwie.

Mówiąc o tym, że *Piaskowa Góra* w swej istocie jest zaprzeczeniem łapczywego pożerania kolejnych zdań w zatłoczonych środkach masowego transportu, i porzucania ich tuż po wyjściu, a i że stanowi chwilami mozolne przebijanie się przez rozdziały, gęste od słów i losów bohaterów przygotowuję sobie grunt pod kolejne pytanie. Interesuje mnie bowiem, jak powstają pani postacie? Spontanicznie, czy raczej są wynikiem skrupulatnie tworzonych rysów i przypisywanych im zadań.

Traktuję codzienne życie, jazdę autobusem na uniwersytet w Warszawie czy podróże po Polsce i innych krajach jako okazję do łowów. Łowią szczegóły: czyjś szczególny uśmiech, dziwny tik, sposób podkręcania wąsa, pożerania golonki w barze, który mijam. Albo coś takiego – wewnątrz mieszkania, które widzę raz po raz z autobusu 116. Całe ściany po sufit są zawieszane rogami jakiś zwierząt. Jedne przy drugich, ciasno wiszą te rogi, zupełny koszmar i już mi się snuje historia, już widzę kto tam mieszka, kto przychodzi w odwiedzinę. Tak to się zaczyna, z takich drobiazgów, odprysków rodzi się postać i jej los. Jadzia Chmura zaczęła się od owłosionej łydki kobiecej widzianej podczas wycieczki do Częstochowy, w pociągu osobowym z Radomska do Częstochowy dokładnie. Cała reszta przyszła potem. To potem jest raczej spontaniczne – szczegół się rozrasta i pojawia się wrażenie, że mam pełne ręce bardzo żywej jakiejś substancji, organicznej materii, którą muszę już tylko wpuścić w język. Elementy realizmu magicznego, które krytycy mi w *Piaskowej* widzą to właśnie ta materia, która wymyka się regułom twardej rzeczywistości i językowi realizmu.

Pani postacie są fikcyjne, stworzyła je pani i pozwoliła im żyć. Jak wiele potrzeba wyobraźni, aby w tak autentyczny sposób widzieć bohatera literackiego?

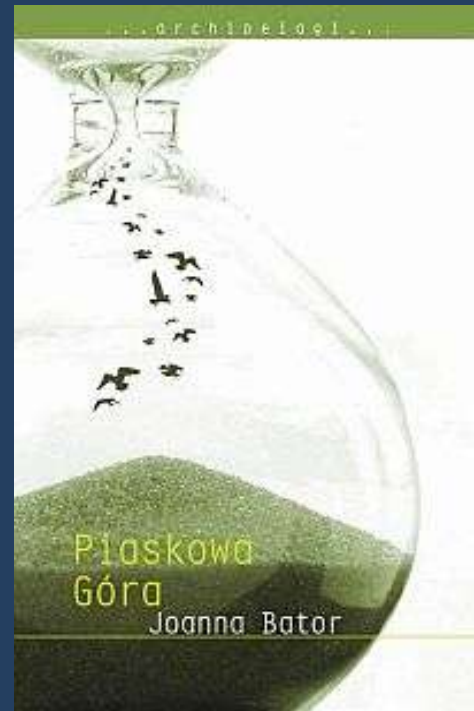
Bez wyobraźni się nie da☺ Poza tym stara dobra zasada – pisać o tym, co się zna. Oczywiście to nie musi być bezpośrednio doświadczenie, ale świat, który się przedstawia musi być bliski intelektualnie, emocjonalnie, językowo tak, jak mi Wałbrzych i Babel, Jadzia, Dominika, Stefan. Jestem panią Bovary, mówił Flaubert i oto chodzi. Najtrudniejszym eksperymentem byłoby dla mnie napisanie czegoś z punktu widzenia narratora czy bohatera mężczyzny, takiego męskiego mężczyzny, którego w odniesieniu do polskiego kina moralnego niepokoju ktoś nazwał „snujem”. Snuj – bo się snuje, ma problemy, pije, pali, od czasu do czasu idzie do łóżka z jakąś kobietą, znika, by snuć się gdzie indziej.

A skoro jesteśmy przy byciu pisarzem...w jaki sposób dojrzewa się do pisania i mianowania siebie pisarzem?

W moim przypadku to chyba przede wszystkim późno! Wiem, że trochę niesprawiedliwe wobec mniej samej byłoby dyskwalifikowanie tego, co robiłam wcześniej. Czuję jednak, że dopiero teraz to, co piszę jest zgodne z moją wewnętrzną istotą. Aby napisać *Piaskową*, trzeba było swoje przeżyć, a skoro już tak się stało, muszę chyba po prostu cieszyć się faktem, iż wygodnie jest zacząć bycie pisarką od dorosłej książki.

Wróćmy do *Piaskowej Góry*. Razem ze swoimi bohaterami wyrusza pani w prawdziwą Polskę – tę zwyczajną, katolicką, prowincjonalną. Daje pani do zrozumienia, że nie akceptuje prowincjonalizmu.

Prowincjonalizm to stan umysłu – dla każdego myślącego człowieka trudny do zaakceptowania. Lęk przed innym, peerelowska dulszczyzna, kołtuństwo, zwykła głupota i podsycany codziennie resentyment. W *Piaskowej* prowadzi to do bardzo oczywistych tragedii. Zło, to małe, codzienne, dojrzewa jednocześnie na Piaskowej Górze i w Zalesiu, i zwraca się przeciwko Dominice, jej babci Zofii i Ignacemu.

Pani postaci są pokiereszowane przez doświadczenia życiowe, nieco karłowate w swej moralności, nie bała się pani konstruować tych postaci tak jednoznacznie i piętrzyć tych form ludzkich w jednej powieści?

Myślę też, że widzi Pan moich bohaterów w zbyt czarnych barwach, jednostronnie. Są mali i pogubieni, ale ich staranie, krzątanie, ich ponawiane próby, by coś dla siebie, dla bliskich ugrać w nieprzychylniej rzeczywistości są bez mała heroiczne. Dla mnie, w mojej świadomej i przemyślanej intencji ich godność polega na ponawianym, syzyfowym wysiłku poszukiwania sensu w świecie wypaczonym. Ku zrozumieniu ja to napisałam, i ku zrozumieniu toczą się małe, pokraczne, straszne i godne współczucia narracje stwarzane przez Jadzię i Stefana Chmurów. Dlatego dla mnie te małe życia, ograniczone, klaustrofobiczne mają swoją godność i sens nawet jeśli kończą się tak nie heroiczną śmiercią jak udławienie pączkiem w Tłusty Czwartek.

Nie odbieram bohaterom pani powieści godności, ale czytając tę książkę ulegałam wrażeniu, mimo mojej empatii wobec poszczególnych bohaterów, i mimo to że dostrzegam ich wysiłek oddany na rzecz spełnienia marzeń, to ciągle tkwią w tak

przytłaczającej rzeczywistości, w lepkim świecie, którym roi się od krzywdy, fobii, obskurności. Chwilami jako czytelnika mnie to przytłacza.

Moje piszące ja jest bardziej ponure niż moje ja codzienne, ale w każdym wcieleniu mam dość marne mniemanie o ludzkości i na Piaskowej Górze, i w ogóle. Widzę świat, w którym zwycięża zło. Trwają straszne wojny i nie widać ich końca, umierają z głodu dzieci, całe kraje są zarażone wirusem HIV. Widzę miasta burzone w imię demokracji, wioski palone w imię wolności, gdy tak naprawdę chodzi o ropę naftową. Młodych chłopców widzę, którzy w tych miastach albo wioskach są rozrywani na strzępy przez innych młodych chłopców albo dziewczyny – zamachowców samobójców i ci robią to z kolei w imię religii. Ta mała krzątanka, małe nieporadne kochanie córek, mężów, matek, gromadzenie wspomnień i marzeń jak w Piaskowej to chyba na dziś jedyna jasna strona egzystencji, jaką jestem w stanie przedstawić.

Na jednym z portali przeczytałam, że czytelnicy zarzucają iż „zapomina się Pani w tworzeniu i posługuje nazbyt dużą porcją dydaktyzmu...” .

Ja nie widzę dydaktyzmu i nie był on moim zamierzeniem – widzę ironię, która jest środkiem mi bardzo bliskim i niekiedy widzę gniew. Opisuję obyczaje i nigdzie nie uczę, jak świat powinien wyglądać – żaden krytyk nie znajdzie takiego fragmentu w Piaskowej. W ogóle nie mam takich ambicji. Pokazuje jak myśli, co mówi Jadzia Maślak i czasem otaczam ją empatią, a czasem rozpalam wokół niej gniew. Ja piszę ku zrozumieniu, a nie pokrzepieniu, czy nauczaniu czytelnika, jak powinien żyć, co jest dobre, a co złe. Od biedy można powiedzieć, że są to elementy krytyki systemu takiego jak szkoła, rodzina, państwo socjalistyczne – ale krytyka to ciągle nie dydaktyzm, to zaraz więcej i mniej niż pouczanie. Nie stwarzam żadnych alternatywnych obrazów wszelkiej szczęśliwości, gdzie kobiety są mądre i silne, mężczyźni empatyczni i nikt nie prześladowuje odmieńców. Moim zdaniem czytelnik sam sobie te wizje normatywne stwarza jako obronę przed strasznym i przygnębiającym światem „Piaskowej Góry”. Być może pokazanie tego, o czym się nie mówi, co jest takim tabu jak aborcje robione przez katoliczki w czasach Peerelu budzi sprzeciw typu „proszę mnie nie pouczać”?

W wywiadzie radiowym zaś powiedziała Pani, że połączenie pisarstwa i nauki nie zawsze daje pożądanego efekt.

Z niemożnością połączenia nauki i literatury miałam na myśli to, że ja osobiście nie potrafię pogodzić bycia akademicką i pisarką, bo to dwa różne sposoby patrzenia na świat i dwa różne języki, obiektywny, czy dążący do obiektywizmu i artystyczny, którego jedynym ograniczeniem jest wyobraźnia. Gdybym posługiwała się obydwoma na raz – pomieszałyby mi się i ani nauka, ani literatura dobrze by na tym nie wyszły.

Pracuje Pani nad kolejną częścią... Czyżby praca wykładowcy przegrała z pisarstwem?

Do września będzie gotowa. Na razie godzę pisanie z wykładami w Polsko Japońskiej Wyższej Szkole Technik Komputerowych. Bardzo lubię uczyć, ale pożegnałam się z moją pracą badawczą w Polskiej Akademii Nauk.

Rozmawiały: Katarzyna Bocheńska i Joanna Bator